

nadrobić własną erudycją i — w problematycznych momentach — własnymi rozwiązaniami. Pewne niedostatki, na które w recenzji zwrócono uwagę, wynikają, jak wcześniej powiedziano, z autorskiej redakcji całości materiału, o czym informuje zapis na verso karty tytułowej: „Skład, adiustacja, korekta Bp prof. dr hab. Julian Wojtkowski”. Nie jest dobrze, zdaniem recenzentki, gdy twórca, zwykle mocno przywiązany do swojego tekstu, jest jednocześnie ostatecznym redaktorem własnego dzieła. Gdyby jakaś życzliwa dusza z bibliotekarskim doświadczeniem, z grona przyjaciół lub z instytucji wydawniczej, zechciała przeczytać całość maszynopisu (wydruku), to wtedy monumentalna forma wydawnicza tego katalogu byłaby znacznie bliższa jego zawartości. W każdym razie Autor spełnił z naddatkiem wyłuszczone na początku zamiar swojej pracy: „Celem opracowania i wydania katalogu jest udostępnienie zbioru starych druków naukowcom, profesorom i studentom, a także” — co rzadko spotykane w środowisku kustoszy książki zabytkowej, którzy nie są skłonni do oddawania czegoś, co figuruje w inwentarzu — „stworzenie rzetelnej podstawy do zwrotu właścicielom książek, które wojna zaniósła do księgozbioru”.

I refleksja końcowa — ileż to polskich bibliotek naukowych ma większe zasoby, znacznie doskonalsze zaplecze bibliograficzne i naukowe i żadnych lub prawie żadnych wydanych katalogów!

Maria Cubrzyńska-Leonarczyk

Bernadeta Iwańska-Cieślak, *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2013, 396 s., il. ISBN 978-83-7096-880-9.

Badacze zainteresowani dziejami polskich księgozbiorów historycznych doczekali się w ostatnim czasie kilku interesujących prac, w tym także ważnego wydawnictwa poświęconego dziejom biblioteki kapituły katedralnej we Włocławku. W kontekście badań kościelnych księgozbiorów historycznych warto podkreślić, że od lat miały one pewną stałą dynamikę w naukowych środowiskach związanych z Kościołem, należy jednak zwrócić uwagę na utrzymujące się w ostatnich latach zainteresowanie zbiorami tworzonymi w tym kręgu przez świeckich przedstawicieli bibliologii historycznej.

Istniejące na przestrzeni wieków biblioteki powstające na potrzeby polskich kapituł katedralnych pozostawały od lat w kręgu zainteresowań historyków Kościoła, omawiano ich zbiory zarówno w kontekście dziejów poszczególnych kapituł, jak i analizując gromadzone przez nie rękopisy i druki¹. Dokumentowane dzięki nim zainteresowania

¹ Spośród wielu prac na temat polskich historycznych księgozbiorów kapitulnych warto wymienić zarówno opracowania, jak i katalogi poszczególnych zbiorów, np. należące do klasycznej wręcz literatury: Ignacy POLKOWSKI, *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*. Cz. 1, Kraków: Akademia Umiejętności 1884; *idem*, *Dwieście najstarszych inkunabułów z Biblioteki Kapitulnej Krakowskiej od roku 1462–1500*, Kraków: nakł. autora 1887; Maciej BERSOHN, *Księgozbiór katedry plockiej*, Warszawa: Druk. P. Laskauera i W. Babickiego 1899; *Katalog inkunabułów*

umysłowe członków kapituł pozwalały postrzegać je jako instytucje ważne nie tylko dla sprawnego funkcjonowania struktur kościelnych w poszczególnych diecezjach, lecz także ośrodki o znaczącej roli kulturotwórczej, skoro tworzyli je wykształceni dostojnicy, którzy utrzymywali różnorodne kontakty środowiskowe, zarówno profesjonalne, wynikające z obowiązków *stricte* kościelnych czy religijnych, jak i z indywidualnych potrzeb intelektualnych.

Z całą pewnością książka autorstwa Bernadety Iwańskiej-Cieślak, jako typowo bibliologiczne opracowanie jednego z ważniejszych i najstarszych księgozbiorów kapitulnych, wzbudzi zainteresowanie zarówno bibliologów, jak i historyków.

Dotychczasowa literatura poświęcona wrocławskiemu księgozbirowi jest dość bogata², uwagę zwraca zwłaszcza dorobek znawców tematu: Stanisława Chodyńskiego i Stanisława Librowskiego³. Autorka w pełni go wykorzystuje, ale i rozbudowuje, dostosowując zarówno literaturę, jak i bazę źródłową do formalnej chronologii istnienia księżnicy (1437–1950). Jak napisała: „pozornie bogaty materiał na temat biblioteki ka-

Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie. Oprac. Leon Formanowicz, z. 1, Poznań: Druk. Rolnicza, s. n. 1939; *Katalog druków polskich XVI-go wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*. Oprac. Leon Formanowicz, Poznań 1930; Adam VETULANI, *Krakowska biblioteka katedralna w świetle swego inwentarza z r. 1100*, *Slavia Antiqua* (4) 1953 [druk 1954], s. 163–192; *idem*, *Średniowieczne rękopisy płockiej Biblioteki Katedralnej*, *Roczniki Biblioteczne* (7) 1963, z. 3–4, s. 313–443; *idem*, *Biblioteka katedralna płocka jako pomnik średniowiecznej kultury prawniczej w Polsce*, *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* (1) 1963, s. 79–80; Marian PLEZIA, *Księgozbiór katedry krakowskiej wedle inwentarza z r. 1110*, [w:] *Silva Rerum. Series Nova*. Oprac. Tadeusz Ulewicz, Kraków: Wydaw. Literackie 1981, s. 16–29; Klara ANTOSIEWICZ, *Katalog inkunabułów Biblioteki Kapituły Metropolitalnej w Krakowie*, *Analecta Cracoviensia* (12) 1980, s. 333–484. Z nowszych prac warto zwrócić uwagę na np. Waldemar GRACZYK, Jolanta M. MARSZALSKA, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Księży Misjonarzy 2010; Iwona PIETRZKIEWICZ, *Index Librorum In Bibliotheca Ecclesiae Cathedralis Vilnensis z 1598 roku*, [w:] *Atminties institucijų rinkiniai*. Sud. Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla 2012, s. 281–314; Wioletta PAWLIKOWSKA-BUTERWICK, *Księgozbiór biblioteki katedralnej w Wilnie z końca XVI wieku*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* (56) 2012, s. 161–190; Tomasz MOSKAL, *Biblioteki kolegiackie w diecezji krakowskiej w okresie*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (91) 2009, s. 47–57; *idem*, *Książka w kulturze sandomierskiego środowiska kolegiackiego do 1818 roku*, Lublin: Wydaw. KUL 2013; Piotr TAFIŁOWSKI, *Biblioteki kapituł katedralnych w Gnieźnie i Poznaniu w XV i pocz. XVI wieku*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (102) 2014, s. 251–299. Warto również zwrócić uwagę na opracowaną przez P. Tafilewskiego *Bibliografię kapituł katedralnych i kolegiackich*, <http://ohistorii.blogspot.com/2015/02/bibliografia-kapitu-katedralnych-i.html> [dostęp: 29 X 2015].

² Dzieło omawiane, s. 13–20.

³ *Biblioteka Kapituły Wrocławskiej*. Oprac. Stanisław CHODYŃSKI, uzup. i wyd. Stanisław Librowski, *Kronika Diecezji Wrocławskiej* (43) 1949, nr 11–1, s. 258–280 i (44) 1950, nr 1–2, s. 33–66; Kazimierz RULKA, *Księgozbiory historyczne w Bibliotece Seminarium Duchownego we Wrocławku*, *Kronika Diecezji Wrocławskiej* (75) 1992, s. 269–291; *idem*, *Personalne księgozbiory historyczne w Bibliotece Seminarium Duchownego we Wrocławku*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (65) 1996, s. 357–389; *idem*, *Stan badań nad księgozbiorem diecezji wrocławskiej oraz postulatory badawcze na przyszłość*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (26) 1973, s. 16–19, 26–27.

pituly włocławskiej” wymagał uzupełnień oraz kompleksowego ujęcia jej dziejów oraz zasobu⁴. Stąd szerokie granice chronologiczne, które, jak się wydaje, mimo pokazania całości dziejów librarii nie zawsze sprzyjają klarownemu oglądowi jej zawartości.

Praca Bernadety Iwańskiej-Cieślik potwierdza zdanie, że *habent sua fata libelli*, zarówno jeśli wziąć pod uwagę profil zainteresowań i potrzeby kanoników katedry włocławskiej, jak i w pełniejszym sensie historycznym — los księgozbioru, kiedy biblioteka kapitulna jako zwarty księgozbiór historyczny *de facto* przestała istnieć. Losy księgozbioru pokazują wyraźnie, że funkcjonowanie kolekcji kościelnej na przestrzeni dziejów kształtuje wiele istotnych elementów, nie tylko zasadnicze cele działania macierzystej instytucji, ewolucja struktur kościelnych, lecz także kontekst środowiskowy oraz indywidualne zainteresowania związanych z nią ludzi⁵.

Autorka, podejmując się zadania podsumowania dziejów istniejącego przez kilka wieków księgozbioru, musiała uwzględnić nie tylko bogatą literaturę, lecz także liczne źródła, zarówno zachowane egzemplarze książek z jej dawnych zbiorów, jak i dawne katalogi oraz inwentarze biblioteczne. Zebrany i przeanalizowany w poszczególnych rozdziałach materiał źródłowy budzi niewątpliwy szacunek. W rozdziale pierwszym autorka krótko zarysowała dzieje kapituły włocławskiej, w kolejnym, poświęconym losom jej biblioteki — scharakteryzowała dostępne materiały archiwalne ilustrujące zawartość zbioru, źródła jego zaopatrywania oraz organizację. Omawiana kolekcja kształtowała się w klasyczny sposób przez wiele lat, jej podstawowy zasób stanowiły rękopisy powstałe w skryptoriach powiązanych z tą instytucją, dary członków kapituły oraz osób z nią związanych, a w końcu — systematyczne zakupy literatury niezbędnej dla tej grupy. Autorka wiele uwagi poświęciła przykładom indywidualnych kolekcji, które z czasem wzbogaciły zbiory kapitulne. Warto zwrócić uwagę, że ciekawe wątki proveniencyjne, akcentujące dary jako istotną formę pozyskiwania zbiorów, autorka poruszała szczegółowo w wcześniejszych artykułach⁶.

Omawiając zasady gromadzenia zbiorów, B. Iwańska-Cieślik zwraca uwagę nie tylko na racjonalną i ewoluującą w czasie politykę zakupów książek na potrzeby kapituły, lecz także na przejmowane dary i zapisy testamentowe. Wpływały one znacznie na profil zgromadzonego zbioru, a pochodząc jednocześnie z kręgu członków kapituły, *de facto* determinowały środowiskowe funkcjonowanie tego księgozbioru. Struktura klasycznego zbioru biblioteki kapituły we Włocławku została zachwiana dopiero na przełomie XIX i XX wieku, kiedy to w wyniku kasat zakonów i przejęcia należących do nich archiwów i bibliotek do librarii kapitulnej włączono wybrane, w tym często cenne i rzadkie, zbiory poklasztorne⁷.

⁴ Dzieło omawiane, s. 20.

⁵ Hieronim E. WYCZAŃSKI, *Kościelne zbiory biblioteczne (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce. T. 2. Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 1. Pod red. Mariana Rechowicza, Lubin: Tow. Naukowe KUL 1975, s. 519–551.

⁶ Bernadeta IWAŃSKA-CIEŚLIK, *XVIII-wieczne księgozbiory prałatów i kanoników włocławskich w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, *Toruńskie Studia Bibliologiczne* (1) 2008, s. 11–23; *eadem*, *Prywatne księgozbiory członków kapituły katedralnej we Włocławku w XVII wieku*, *Toruńskie Studia Bibliologiczne* (5/2) 2010, s. 9–29.

⁷ Dzieło omawiane, s. 123–124.

Obszerniejszy fragment książki omawia księgozbiór biblioteki katedralnej⁸. Autorka przeprowadziła przegląd zawartości zbioru na kilku poziomach, dokonując formalnego rozróżnienia na rękopisy, stare druki, książki z XIX i XX wieku, szczegółowo zanalizowała takie aspekty, jak stan liczbowy, chronologia powstania, ośrodki wydawnicze, język, zdobnictwo i oprawa, a w końcu — tematyka zgromadzonych dzieł. Analiza księgoznawcza oparta jest zarówno na zachowanych egzemplarzach, jak i katalogach oraz inwentarzach zbioru. Autorka, uwzględniając rozróżnienie typologiczne analizowanych spisów książek oraz specyfikę zachowanych w nich informacji⁹, podjęła się ambitnego zadania badawczego, które wymagało wręcz benedyktyńskiej pracowitości. Jednocześnie wielkość materiału i bogactwo źródeł dokumentujących dzieje omawianej księżnicy zmusiły ją do pewnych ograniczeń w tej mierze. Wydaje się, że w tym fragmencie czytelnikowi brakuje klarownego pokazania liczbowego wzrostu księgozbioru oraz ewolucji treściowej zbiorów biblioteki kapitulnej. Trzeba jednak podkreślić, że autorka jest świadoma zaciemnienia historycznej struktury treściowej biblioteki przez poklasztorne nabytki z drugiej połowy XIX wieku i w materiale egzemplifikacyjnym dokonała wyboru zbiorów jedynie o proveniencji kapitulnej¹⁰.

Trudne zadanie klasyfikacji treściowej wymagało od autorki prześledzenia zmian struktury omawianego zbioru, a zarazem wymagało tak trudnej do osiągnięcia wszechstronności badawczej, zwłaszcza że profil tematyczny omawianej biblioteki kształtowały nie tylko praktyczne względy kapituły jako instytucji, lecz także wspomniane już zapisy prałatów i członków kapituły. Zasadniczo zbiory biblioteczne kapituły włocławskiej obejmowały dzieła z zakresu szeroko rozumianej teologii, bibliistyki, dogmatyki, teologii moralnej, literatury ascetycznej i mistycznej, kaznodziejskiej, prawa kościelnego i świeckiego itp. Wśród dzieł znajdujemy te autorstwa ówczesnych autorytetów teologicznych i filozoficznych, aktualną literaturę kontrreformacyjną, nowe edycje charakterystyczne dla Kościoła potrydenckiego, aktualne ustawodawstwo kościelne czy popularne edycje historyczne. Praca ta nie do końca jednak pozwala zrozumieć historyczne kształtowanie się księgozbioru ani nie udziela nam informacji na temat zainteresowań umysłowych członków kapituły w określonym czasie.

Publikację zamyka rozdział poświęcony użytkowaniu księgozbioru, który przynosi wiele ciekawych danych o czytelnictwie miejscowych kanoników, wikariuszy czy nauczycieli szkoły katedralnej. Jak pokazuje autorka, biblioteka, służąc przede wszystkim swojemu środowisku, pozostawała księgozbiorem żywym i wymagającym konkretnych regulacji prawnych i administracyjnej dbałości o jej zabezpieczenie.

Pozostaje mieć nadzieję, że to kompleksowe opracowanie włocławskiej biblioteki kapitulnej pozwoli na dalsze badania, uzupełnienia i rozwijanie pewnych wątków. Autorka dokonała bowiem bardzo rzetelnego i szczegółowego opracowania wielowiekowych dzieł księgozbioru ważnego nie tylko dla regionu, ale i w szerszym aspekcie kulturowym, świadectwem jego europejskości.

⁸ *Ibidem*, s. 160–313.

⁹ *Ibidem*, s. 146.

¹⁰ *Ibidem*, s. 343–344.

Praca Bernadety Iwańskiej-Cieślik, choć niewolna od pewnych usterek dotyczących zarówno konstrukcji, jak i prezentacji wyводу czy korekty tekstu¹¹, jest monografią ważną nie tylko ze względu na znaczenie kapituły wrocławskiej w dziejach polskiego Kościoła, lecz także w kontekście problemów badawczych bibliologii i historii kultury. Autorka, decydując się na analizę ogromnego materiału, zarówno opracowań, jak i dokumentów źródłowych, przygotowała bardzo wartościową pracę, w której udało się zebrać i usystematyzować fakty i zjawiska, a zarazem rozpoznać nieznane obszary dawnej kultury kościelnej.

Iwona Pietrzakiewicz

¹¹ Por. także recenzyjne uwagi Piotra Tańkowskiego dotyczące omawianej książki, *Folia Bibliologica* (55/56) 2013/2014, s. 217–222.

Лариса Головата, *Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи 1939–1945*, Київ-Львів: Видавництво Ноулідж 2013, 580 s. ISBN 978-617-579-729-7

Na początku należy wyjaśnić zakres tematyczny recenzowanej książki, albowiem dla polskiego czytelnika jej tytuł może być niejasny, a to ze względu na niezbyt precyzyjne określenie w nim przedmiotu i zakresu terytorialnego rozprawy. Praca dotyczy ukraińskiego ruchu wydawniczego, działającego na obszarze Niemiec i krajów przez nie okupowanych w czasie II wojny światowej (głównie w Czechosłowacji i Polsce w granicach sprzed 1939 roku). Wyjaśnienie to jest o tyle ważne, że użyte przez Autorkę określenie „legalny” ma charakter względny i zależy od uwarunkowań politycznych — dla obszarów opanowanych przez ZSRR legalny był przecież koncesjonowany przez nich ruch wydawniczy, któremu nie można odmówić także charakteru ukraińskiego, jeśli nie pod względem ideowym, to przynajmniej językowym. Za przedmiot swoich badań autorka wzięła zasadniczo ruch wydawniczy realizowany w ramach legalnie działających na tych terenach ukraińskich organizacji i stowarzyszeń, w odróżnieniu od wydawnictw urzędowych (głównie prasy), wydawanej w języku ukraińskim przez niemiecką administrację i realizującej jej potrzeby propagandowe. Zgodnie z tym założeniem poza sferą jej zainteresowań pozostał ruch wydawniczy prowadzony przez organizacje polityczne działające nielegalnie, jak na przykład Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Takie zawężenie tematyki należy uznać za w pełni uzasadnione, gdyż pozwoliło skupić się na jednym, ale za to najważniejszym segmencie ukraińskiego ruchu wydawniczego, niekoncentrującym się przy tym na doraźnych potrzebach politycznych.

Pojęcie „ruch wydawniczy” Autorka potraktowała bardzo szeroko, nie tyle w przyjętym tradycyjnie znaczeniu jako działalność instytucji, stowarzyszeń i osób prywatnych zajmujących się produkcją książek, prasy i akcydensów, ile w ogóle jako działalność publikacyjną realizowaną przez społeczeństwo ukraińskie. W ten sposób tematem pracy stał się nie tyle „ukraiński ruch wydawniczy”, ile raczej „publikacje ukraińskich autorów,